

ELIZA BRĂȚIANU – RĂSPUNS CĂTRE HAROLD NICOLSON (1933)

Delia BĂLĂICAN

Résumé: Cet article met en valeur une action journalistique en réparation faite par Elise Bratiano, épouse de Jean I. C. Bratiano, premier ministre libéral de l'acte de la Grande Union des Roumains, mécontente du livre de Harold Nicolson, *Peacemaking 1919*, publié en 1933, à Londres.

Harold Nicolson a été un personnage connu dans le processus de rétablissement de la paix européenne de Paris, après la Grande Guerre, et son livre a été conçu comme un traité de diplomatie destiné au renseignement des jeunes gens sur les négociations de paix du début du XXe siècle. Elise Bratiano reprochait à l'auteur anglais les renseignements inexacts qui accompagnaient la description des faits historiques, l'image injuste de Jean I. C. Bratiano et les commentaires malveillants à l'adresse des Roumains.

Quatre années auparavant, au 21 septembre 1929, Elise Bratiano avait rédigé une „Lettre ouverte” à l'intention de William Martin (1888-1934), journaliste suisse, directeur de la publication „Journal de Genève” qui dans son livre *Les hommes d'État pendant la guerre*, paru à Paris la même année, avait analysé le rôle des différents responsables politiques pendant la Première Guerre Mondiale. Le chapitre dédié à Jean I. C. Bratiano et à la Roumanie a été de même considéré par Elise Bratiano incorrect et injuste et en prenant position par l'intermédiaire du journal „L'Indépendance Roumaine” son action a déclenché une vraie campagne dans la presse de Roumanie.

Les publications de William Martin et Harold Nicolson ont en commun une perspective méprisante sur le peuple roumain et sur le rôle joué par l'armée roumaine dans la Grande Guerre, les deux cas menant à la calomnie. De même, l'interprétation de certains moments historiques, comme l'entrée de notre pays

dans la guerre, ou l'interprétation des actions de Jean I. C. Bratiano sont injurieuses.

La Presse de Roumanie a apprécié les efforts d'Elise I. Bratiano dans le rétablissement de la vérité historique et de la mémoire de son mari et des héros de la Première Guerre Mondiale à travers le „*Compte-rendu sur «Pace Making 1919»*», by *Harold Nicolson (London, Constable & Co. Ltd. 1933)*, publié dans „L'Indépendance Roumaine” du 24 dec. 1933, Bucarest, 23 p”.

Mots-clés: Elise Bratiano, Jean I. C. Bratiano, Harold Nicolson, William Martin, mémoire, patrimoine.

În decembrie 1933, Eliza Brătianu a fost pusă din nou în situația de a da o replică scrisă unei cărți apărute în străinătate, referitoare la istoria Primului Război Mondial și personalitatea lui Ion I. C. Brătianu¹ – Harold Nicolson, *Peacemaking 1919*, publicată în 1933, la Londra². Cartea fusese concepută precum un tratat de diplomatie destinat tinerilor, spre a se informa despre negocierile tratatelor de pace, care au stat la baza Europei, la începutul secolului al XX-lea. Soția premierului liberal al Marii Uniri a românilor imputa autorului englez informațiile inexacte ce însoțeau relatarea proceselor istorice și comentariile rău-voitoare la adresa românilor.

Cu patru ani înainte, la 21 septembrie 1929, Eliza Brătianu redactase o „Scrisoare deschisă” adresată lui William Martin (1888 - 1934), jurnalist elvețian, directorul publicației „Journal de Genève”, care în cartea sa, *Les hommes d'État pendant la guerre*, tipărită la Paris, în același an, analizase rolul diferiților lideri politici în timpul Primului Război Mondial. Capitolul dedicat lui Ion I. C. Brătianu și României³ a stârnit nemulțumirea Elizei Brătianu, considerându-l incorect și nedrept, luând poziție prin intermediul ziarului „L'Indépendance Roumaine”, fapt ce a declanșat o adevărată campanie în presa

¹ Elise I. Brătianu, *Compte-rendu sur «Pace Making 1919»*, by *Harold Nicolson (London, Constable & Co. Ltd. 1933)*, publié dans „L'Indépendance Roumaine” du 25 dec. 1933, Bucarest, 23 p.

² Harold Nicolson, *Peacemaking 1919*, published by Constable & Co, London, 1933, 378 p.

³ William Martin, *Les hommes d'État pendant la guerre*, Éditions des Horizons de France, Paris, 1929, 382 p. cap. 4, «Les nouveaux alliés» – «M. Bratiano», p. 173 - 188.

românească⁴. Cotidianele importante din România, precum: „Adevărul”, „Universul”, „Curentul”, „Glasul Bucovinei”, „Cuvântul”, „Dreptatea”, „Mișcarea”, au preluat subiectul, prin traduceri integrale sau fragmentare ale „scrisorii”, urmate de comentarii ale redacțiilor sau de cooptări ale unor personalități ale vremii în disecarea și clasificarea faptelor⁵.

Publicațiile lui William Martin și Harold Nicolson au în comun perspectiva disprețuitoare asupra poporului român și diminuarea rolului armatei române în război, ajungându-se în ambele cazuri la calomnie. De asemenea, interpretarea unor momente istorice, precum intrarea în război sau judecarea faptelor premierului Ion I. C. Brătianu este injurioasă.

Deși contextul politic și social al anului 1933 era tensionat, prin escaladarea pericolelor extremiste, Eliza Brătianu a găsit în continuare puterea să-și apere soțul, pe calea scrisului. Situația a devenit dramatică după asasinarea, de către legionari, pe 29 decembrie 1933, a premierului Ion G. Duca, pe peronul gării din Sinaia, instituindu-se doliu național⁶. Eliza Brătianu nu pierduse numai un colaborator de nădejde al Bibliotecii Brătianu⁷, ci și un drag și vechi prieten⁸. La 30 decembrie 1933, a fost instituită starea de asediu în București, Cluj, Cernăuți, Iași, Chișinău, Galați, Constanța, Timișoara, Oradea și în județele Prahova și Dâmbovița⁹.

Ziarele au făcut loc tuturor acestor știri îngrijorătoare, pe fondul crizei economice internaționale (1929-1933), ale cărei efecte nocive asupra economiilor și democrațiilor se resimțeau din plin, în întreaga lume¹⁰.

⁴ „L'Indépendance Roumaine”, Année 58, No. 17643, Dimanche, 24 Décembre 1933, p. 1, 2.

⁵ Delia Bălăican, *Eliza Brătianu în apărarea soțului său, Ion I. C. Brătianu, printr-o Scrisoare deschisă, adresată jurnalistului William Martin (1929)*, comunicare susținută la Muzeul Național Cotroceni, în cadrul la Colocviul Național de Istorie, Ediția a XXVI-a, în data de 21 mai 2024.

⁶ „Adevărul”, Anul 47, Nr. 15335, duminică 31 decembrie 1933, p. 1 - 8.

⁷ Delia Bălăican, *Biblioteca Ion I. C. Brătianu – moștenirea de generații pentru „înălțarea culturală a neamului românesc”*, în „Revista Bibliotecii Academiei Române”, Anul 8, Nr. 16, iulie-decembrie 2023, p. 55 - 81, <https://doi.org/10.59277/RBAR.2023.16.04>.

⁸ „Viitorul”, Anul 26, Nr. 7825, 219 februarie 1934, p. 5, *Ședința de la Biblioteca «Ion I. C. Brătianu. I. G. Duca – o emoționantă evocare făcută de d-na Eliza Brătianu.*

⁹ „Glasul Bucovinei”, Anul 17, Nr. 4217, 3 ianuarie 1934, p. 3.

¹⁰ John A. Garraty, *The New Deal, National Socialism, and the Great Depression*, in „The American Historical Review”, Vol. 78, No. 4 (Oct., 1973), p. 907 - 944.

Este explicabil, în respectivele împrejurări, de ce o carte despre diplomație și organizarea postbelică a păcii a suscitât un interes internațional major.

„Aceasta este o carte genială și importantă, pentru a cărei scriere Domnul Nicolson este admirabil calificat. Era intim îngrijorat de lucrările Conferinței de pace într-o varietate de domenii, în legătură strânsă cu „olimpicii”, precum și cu delegații minori, familiarizat cu durerea și truda care au însoțit reglementările teritoriale vexatorii, sensibile la zgomot, confuzie și culoarea Conferinței, fiind dotat cu o capacitate extraordinară de a reproduce atmosfera”¹¹.

În anii '30, diplomatul și scriitorul Harold Nicolson, după ce a părăsit Ministerul de Externe al Regatului Unit, și-a îndreptat activitatea către scrierea de cărți referitoare la transformarea diplomației britanice de la sfârșitul secolului al XIX-lea până la începutul secolului al XX-lea. Trilogia rezultată – *Lord Carnock: A Study in the Old Diplomacy* (1930), *Peacemaking 1919* (1933) și *Curzon, the Last Phase* (1934) – a urmărit trecerea de la ceea ce Woodrow Wilson a numit „vechea”, la „noua” diplomație. Concomitent, Nicolson a publicat și un roman, *Public Faces*, în 1932. La fel ca non-ficțiunea sa, ficțiunea lui Harold Nicolson a fost dominată de impactul brutalității Marelui Război și de negocierile de stingere a conflictului, apoi eforturile de creare a unei instanțe a păcii. De-a lungul anilor 1930, pe măsură ce a asistat la tensiuni internaționale tot mai mari, Harold Nicolson a reflectat asupra efectelor Conferinței de Pace de la Paris și a deficiențelor diplomației. Luate împreună, *Public Faces* și *Peacemaking 1919*, au fost mesagerii unei diplomații progresive și transparente, dezvăluind totodată scepticismul său cu privire la viabilitatea soluțiilor diplomatice în raport cu violența. Cu un deceniu mai devreme, în primăvara anului 1919, Harold Nicolson fusese atașat al delegației britanice la Conferința

¹¹ Charles Seymour, *Review of Peacemaking 1919., by H. Nicolson (1934)*, in „Political Science Quarterly”, 49(1), 119-123. <https://doi.org/10.2307/2143329>. („This is a brilliant and an important book, for the writing of which Mr. Nicolson is admirably qualified. He was intimately concerned with the workings of the Peace Conference in a variety of fields, in close touch with the «Olympians» as well as with the minor delegates, acquainted with the grief and toil that attended the settlement of vexatious territorial problems, sensitive to the noise, confusion and color of the Conference and endowed with extraordinary capacity for reproducing its atmosphere. He has the rare quality of intellectual honest”).

de Pace de la Paris. În rolul său de junior, a redactat acorduri, a scris memorii care au rezumat conflictele premergătoare crizei din 1914. A făcut parte din comitetele însărcinate cu trasarea unor noi granițe naționale. În acea perioadă, a ținut și un jurnal personal, publicat ulterior ca parte a *Peacemaking 1919*. Harold Nicolson, prin cărțile *Peacemaking 1919* și *Public Faces*, a prezentat procesul diplomației în sine, în forme istorice și ficționale. În timp ce „vechea” diplomație era condusă dincolo de cunoștințele publice și se baza pe alianțe între națiuni, noua diplomație promitea ceea ce Woodrow Wilson numea „legămintele deschise, la care s-a ajuns în mod deschis”, spre deosebire de „legămintele secrete la care s-a ajuns în secret”. Noua diplomație sau diplomația congresului, a fost realizată prin negociere de comitet. Procedurile sale erau cunoscute publicului care vota. În pamfletul său intitulat *Diplomație*, Sir Rennell Rodd a definit noul mod de negociere drept „diplomație prin conferință”, în care media și opinia publică cântăreau în balanța deciziilor internaționale. Ca expresie a acestor noi proceduri diplomatice, Conferința de Pace de la Paris a devenit un eveniment mediatic, spre deosebire de orice congres diplomatic anterior. Astfel, cartea lui Harold Nicolson a inclus mai multe imagini ale diplomaților aflați în negocieri – imagini care, circulând la nivel global în ziare, subliniau caracterul modern al procedurilor¹².

O carte care a relevat fapte referitoare la procesul de pace postbelic, aparent, n-ar fi trebuit să provoace polemici¹³. Însă cunoscând istoria, folosindu-se, la rândul său, de puterea presei, Eliza Brătianu a demască, în primul rând, disprețul cu care a fost tratat premierul român, Ion I. C. Brătianu, comparativ cu prim-ministrul grec Elefterios Venizelos, pentru care a manifestat o „admirație ditirambică”, după cum a afirmat critic autoarea. Argumentarea a continuat punctual, cu îndreptări ale erorilor sau interpretărilor malițioase ale lui Harold Nicolson, referitoare la: tratatele de pace, poziționările diferiților politicieni români la problematica războiului, rolul armatei române în economia războiului,

¹² https://muse.jhu.edu/pub/50/edited_volume/chapter/3278587, Modern Negotiations: Harold Nicolson's and Peacemaking 1919 and Public Faces, Allan Hepburn, Isabelle Daunais, University of Toronto Press, *Diplomacy and the Modern Novel: France, Britain, and the Mission of Literature*, University of Toronto Press, 2020. Project MUSE, muse.jhu.edu/book/108970, accesat în data de 10 iunie 2024.

¹³ „Lupta”, Anul 12, Nr. 3654, vineri 29 decembrie 1933, p. 1, în articolul *Evenimentele de la 1914-1918. Polemica Eliza Brătianu – Nicolson*.

unirea provinciilor românești ca motivație și datorie a intrării României în război, negocierile de la Conferința de Pace de la Paris etc¹⁴.

Receptarea poziției Elizei Brătianu s-a bucurat de aprecierea presei românești, iar punctul în care ziarele se disociau făcea referire la negocierile de pace duse de Take Ionescu, cu care Ion I. C. Brătianu nu fusese de acord¹⁵. Redacția „Universului” a alocat mai mult spațiu temei și a elogiat atât forma, cât și conținutul redactat de către Eliza Brătianu¹⁶.

Analizele ziariștilor au dat dovadă de înțelegerea perspectivei istorice, conștientizând că rolul apărării premierului Ion I. C. Brătianu, pe plan internațional, coincidea cu susținerea intereselor României. În „Viitorul”, din 31 decembrie 1933, se sublinia aspectul diplomatic, dar, mai ales, generozitatea intervenției sale:

„Doamna Eliza Brătianu, apărând memoria soțului său în chip atât de temeinic, de demn și obiectiv, a făcut un mare serviciu cauzei românești, luminând dreptatea indescriptibilă a României în momentul în care învinșii dreptății imanente ai istoriei caută să refacă, spre folosul lor ceea ce a fost definitiv și pentru totdeauna stabilit”¹⁷.

În seria articolelor care au preluat subiectul, „Universul” a dezvoltat argumentația Elizei Brătianu, în ideea restabilirii adevărului istoric, explicând, punct cu punct, ideile controversate din cartea diplomatului englez, afirmându-se că a dovedit incompetență și rea-voință în capitolele consacrate României¹⁸. Într-un editorial numit *România în războiul mondial. Țara noastră la încheierea păcii. Un important articol al d-nei Elisa Brătianu*, apărut în „Adevărul”, din 28 decembrie 1933 a fost exprimată surprinderea față de noua ipostază, „necunoscută”, de mare scriitoare și „polemistă de rasă” a Elizei Brătianu¹⁹, deși nu era prima dată când fusese nevoită să ia atitudine publică pentru apărarea memoriei soțului său, prin implicarea în gestionarea imaginii politicianului Ion

¹⁴ Elise I. Brătianu, *Compte-rendu sur «Pace Making 1919», by Harold Nicolson (London, Constable & Co. Ltd. 1933)*, publié dans „L’Independance Roumaine” du 25 dec. 1933, Bucarest, 23 p.

¹⁵ „Adevărul”, Anul 47, Nr. 15332, joi 28 decembrie 1933, p. 6.

¹⁶ „Universul”, Anul 50, Nr. 357, duminică 31 decembrie 1933, p. 1 - 2.

¹⁷ „Viitorul”, Anul 25, Nr. 7784, duminică, 31 decembrie 1933, p. 1.

¹⁸ „Universul”, *op.cit.*

¹⁹ „Adevărul”, *op.cit.*

I. C. Brătianu și a României, pe plan intern și internațional, în cazul William Martin²⁰.

În 1933, jurnaliștii îi recunoșteau „nobilă misiune” ce și-o asumase pentru păstrarea intactă a memoriei soțului și, totodată, grija față de generațiile viitoare, prin efortul cultural și științific de relevare a adevărului istoric, referitor la politicianul cu rol major în Marea Unire a românilor, de la 1918 și recunoșterea acesteia la Conferința Păcii de la Paris (1919 - 1920):

„Într-adevăr, o admirație tăcută și respectuoasă o înconjoară pentru devotamentul ce arată soțului dispărut și dincolo de mormânt, precum, și mai ales, pentru inimoșia și sârguința ce pune în cultivarea memoriei lui, din care și-a făcut o nobilă misiune, îndeplinind-o cu o conștiinciozitate susținută de o infinită dragoste și de infinită și necondiționată admirație. Chiar și oamenii cei mai critici față de figura lui Ion I. C. Brătianu, nu se poate să nu fie impresionați de această atitudine sufletească, pe care doamna Brătianu o concretizează într-o operă culturală, deopotrivă de utilă științei și sufletului generațiunilor ce vin, menite să fie judecătoare imparțiale ale trecutului”²¹.

Trecându-se la observații formale, ziariștii au comentat răspunsul dat de Eliza Brătianu, în franțuzește, fiind vizat un impact internațional al mesajului. Au fost observate valențele scriitoare, ce avea „toate calitățile pentru stilul combativ”, cât și ale personalității vibrante a Elizei Brătianu: „dialectica vie”, asociată cu o exactă cunoaștere a faptelor pe care le-a trăit, sentimentele naționale și patriotice, „unite cu dragostea pentru omul care a fost factorul decisiv în zămisirea și impunerea actelor istorice ale celui mai mari epoci a României (...) cu tot dramatismul și tragismul lor”²².

În comentariile semnate B. Br. se admitea că autoarea, nefiind istoric, nici viziunea sa nu era una glacială, ci „încă stăpânită de toate pasiunile și adversitățile fără de care lupta politică nu este imaginabilă. Ea apără cu foc punctul de vedere al lui Ion I. C. Brătianu și aceasta e în regulă”²³. Ideile reiterate de către Eliza Brătianu se refereau la atitudinea soțului său, de la Conferința Păcii, de apărare integrală a intereselor României și împlinirea completă a tratatului secret încheiat cu Aliații, în cei doi ani preliminari de

²⁰ William Martin, *op. cit.*

²¹ „Adevărul”, *op. cit.*

²² *Ibidem.*

²³ *Ibidem.*

tratative dificile. Jurnalistul de la „Adevărul” a afirmat, beneficiind de privirea retrospectivă, că din punct de vedere politic, intransigența nu fusese tocmai potrivită, evaluându-se situația generală. Take Ionescu, în schimb, s-a aliniat contextului, urmând calea tratativelor. Preluând concepția soțului său, Eliza Brătianu a susținut că politica lui Take Ionescu a defavorizat România. Harold Nicolson a apreciat însă conciliatorismul lui Take Ionescu, susținând că aranjamentul încheiat sub auspiciile lui Eleftherios Venizelos, de împărțire a Banatului între România și Iugoslavia, a asigurat reușita României. De cealaltă parte, Eliza Brătianu, perpetuând viziunea lui Ion I. C. Brătianu, a fost convinsă că numai îndârjirea soțului său de a apăra drepturile României, ce decurgeau din tratatul cu Antanta, a evitat repetarea situației umilitoare, în care Marile Puteri plasaseră țara noastră după Războiul de Independență²⁴.

Judecata finală a istoriei avea să țină seama de buna-credință a fiecăruia, aceasta fiind recomandarea redactorului către public, concomitent cu îndemnul la lectură a luării de poziție a Elizei Brătianu. S-a evidențiat „vioiciunea”, perfecțiunea formei și mai ales „caldul patriotism și mândria națională” ce reieșeau din remarcile documentului, foarte important pentru cunoașterea istoriei Primului Război Mondial și pentru apărarea cauzei românești în străinătate, unde „tot mai multe idei eronate prind rădăcină și unde s-a uitat, de asemenea, ce rol mare a jucat mica Românie, prin jertfele ei mari, în determinarea rezultatului final al războiului mondial”²⁵.

Efortul Elizei Brătianu a fost elogiat de ziarele cu orientare liberală, după cum era de așteptat. „Viitorul”, prin editorialul numit *Intangibilitatea tratatelor*, a subliniat dedicația soției premierului liberal, caracterizând replica sa drept „o mare pagină de istorie”:

„Doamna Eliza I. Brătianu care s-a devotat cu o nobilă sânguință datoriei de a păstra intactă memoria ilustrului său tovarăș de viață, nemulțumită numai cu păstrarea și propășirea căminului cultural în care Ion I. C. Brătianu a trăit, a scris acum și o mare pagină de istorie, în care apărarea acțiunii lui Ion Brătianu în timpul războiului mondial ca prim-ministru ia proporțiile și valoarea apărării drepturilor României”²⁶.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ „Viitorul”, Anul 25, Nr. 7784, duminică, 31 decembrie 1933, p. 1.

Comentariile ziarului poartă amprenta limbajului naționalist al epocii, soția politicianului fiind numită, în virtutea demersului său, o „mare româncă”.

„Doamna Eliza Brătianu, cu un suflet de mare româncă, la nivelul pietății ce o poartă ilustrului său soț, răspunde domnului Nicolson în așa fel încât riposta nu mai e posibilă; și după răspunsul doamnei Brătianu acțiunea desfășurată de Ion I. C. Brătianu înaintea, în timpul și după război apare în cea mai strălucită lumină, iar dreptatea României în revendicările ei nu va mai putea fi contestată de niciun om de bună credință”²⁷.

Diminuarea rolului României în război, de asemenea, a jertfelor românilor, ce serviseră luptelor de pe frontul occidental, și ar fi putut fi uitate și anihilate prin tratatul de pace, care în mod „silit” fusese încheiat cu Puterile Centrale, „sub povara defecțiunii ruse”, reprezentau aspecte cu care Eliza Brătianu nu putea fi de acord.

„Drepturile mari ale unui neam nu puteau fi în ochii lui Ion Brătianu obiect de tranzație și concesiuni. Dacă atitudinea lui Ion Brătianu nu a fost simpatizată de unii sau de alții, iată ceea ce nu-l interesa atunci pe Ion Brătianu, anticipând, de altfel, prin felul său de a fi, sentința istoriei care a fost și mai ales, va fi de partea sa”²⁸.

Calitatea argumentării Elizei Brătianu a determinat ziarele centrale să promoveze subiectul. Și „Adevărul” a afirmat că luarea sa de poziție reprezintă „una din cele mai prețioase contribuții ale istoriei contemporane”²⁹.

În același registru al ideii respectării „adevărului istoric” s-a înscris și redacția ziarului „Lupta”, ce considera că jurnalele sau memoriile participanților la Marele Război și Conferința Păcii nu ar fi trebuit să denatureze faptele. Posibila explicație a contrariului, pentru mediul românesc ar fi fost „patima politică”. Cu atât mai de neînțeles era ca respectiva atitudine să fie preluată de către un străin, iar în receptarea faptelor să vădească o profundă antipatie față de premierul român.

Astfel, „consoarta lui Ionel Brătianu, d-na Eliza Brătianu, a cărei inteligență și patriotism au contribuit, desigur, mult la acțiunea ce a desfășurat-o Ionel

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ „Adevărul”, Anul 47, Nr. 15333, 30 decembrie 1933, p. 5.

Brătianu între 1914 - 1918”, nu a putut lăsa fără răspuns inexactitățile și comentariile tendențioase ale diplomatului britanic, Harold Nicolson³⁰. Apărarea pe care a construit-o a fost considerată „admirabilă”. Ceea ce „Lupta” nu găsea ca fiind o atitudine justă era nerecunoașterea meritelor lui Take Ionescu în realizarea tratatelor de pace, peste care nici Eliza Brătianu, nici Sabina Cantacuzino, sora lui I. I. C. Brătianu, nu putuseră trece. Aceeași redacție nu a fost de acord cu Eliza Brătianu când l-a plasat în categoria „particularilor” pe Take Ionescu, în raport cu contribuția sa la Conferința Păcii, fiind invocată în contrapondere atmosfera delicată de la Paris, primejdioasă în anumite puncte, pentru România. Victor Antonescu, ministrul României la Paris, pe timpul Conferinței, ar fi putut depune mărturie în privința dificultăților negocierilor. Mai mult decât atât, se aduceau și grave acuzații referitoare la politicianismul lui Ion I. C. Brătianu, prin gestul de a fi rupt actul prin care Regele Ferdinand îl desemnase pe Take Ionescu ca fiind cel de-al doilea reprezentant al României la Paris, motivând că acesta se angajase în semnarea unei granițe cu Iugoslavia, fără o prealabilă consultare. Take Ionescu, prin aranjamentele sale, a evitat războiul cu Iugoslavia, aplanând, la Paris, conflictul. După refuzarea semnării tratatului la Paris, Ion I. C. Brătianu s-a întors în țară, iar Vaida Voevod s-a deplasat la Paris și a semnat tratatul. Redactorul ziarului și-a exprimat regretul că nici după moartea celor doi mari politicieni, „mari patrioți”, prin ale căror eforturi fusese realizată unitatea națională, patimile politice nu se stinseseră. Dezamăgirea fusese provocată de către doamnele din familia Brătianu, soția și sora premierului, prin faptul că nu găsiseră resurse ale obiectivității în tratarea marilor oameni de stat ai trecutului.

„De la un străin, fie el Nicolson sau altul, – mai merge o apreciere nedreaptă sau o inexactitate. Dar de la o femeie superioară, cum este consoarta lui Ionel Brătianu, de la cealaltă femeie distinsă cum este d-na Sabina Cantacuzino, sora lui Ionel Brătianu, nu ne putem explica cum cea dintâiu n-a eliminat din remarcabila sa polemică cu Nicolson nota iritantă în contra lui Take Ionescu, iar cea de-a doua, în interesanta biografie a familiei Brătianu, n-a evitat chiar jigniri gratuite”³¹.

³⁰ „Lupta”, Anul 12, Nr. 3654, vineri 29 decembrie 1933, p. 1.

³¹ *Ibidem*.

În data 30 decembrie 1933, „Adevărul” a reluat comentariile referitoare la subiectul răspunsului către Harold Nicolson, pe care Eliza Brătianu îl publicase. Evaluările se plasau în aceeași notă de echilibru la adresa celor doi politicieni români – Ion I. C. Brătianu și Take Ionescu, recunoscându-li-se deopotrivă meritele: „Nimănui nu-i este îngăduit să puie la îndoială buna-credință sau sentimentele patriotice ale niciunuia dintre acești doi mari oameni de stat, care au intrat în istoria universală”.

Concluzia articolului era că diplomatul englez va fi fost „obligat să-și revizuiască afirmațiile eronate din lucrarea pe care a destinat-o cu atâta prețiozitate generației tinere de diplomați englezi, pentru ca să învețe din ea istorie”. În final, se sublinia că articolul Elizei Brătianu va aduce beneficii și pe plan internațional, în condițiile în care, prin capitalele europene, precum: Budapesta, Roma și Berlin erau puse în discuție roadele păcii³².

Un amplu, punctual și tranșant articol – *Neutralitatea și războiul României – Cartea d-lui Harold Nicolson și replica d-nei Eliza Brătianu – Restabilirea adevărului istoric* – a fost consacrat acestui subiect de ziarul „Universul”, din 31 decembrie 1933, împărțit pe prima și cea de-a doua pagină a ziarului³³. După prezentarea autorului britanic, în introducerea articolului, ca fiu al lui Artur Nicolson, subsecretar de stat la Ministerul de Externe al Marii Britanii, la rândul său, Harold Nicolson ocupând funcția de secretar de ambasadă, cu rangul al III-lea, se afirma că prin redactarea cărții s-a aventurat în domeniul istoriei contemporane, iar capitolele consacrate României pe perioada neutralității au fost tratate „fără competență, fără spirit obiectiv și, adeseori, fără bun-simț”, astfel încât „o punere la punct a chestiunilor ce ne interesează era și este absolut necesară”³⁴.

În antiteză, demersul Elizei Brătianu a fost considerat „substanțial și documentat” și a dovedit printr-o „expunere clară și admirabil argumentată, bazată pe documente de primul ordin, cât de neîntemeiate și lipsite de bună-credință sau de seriozitate se dovedeau criticile și observațiile formulate de acest autor-diplomat englez, improvizat istoric asupra politicii României din epoca neutralității și a războiului”³⁵. După cum se observă, ziariștii români au fost necruțători la adresa lui Harold Nicolson, caracterizându-l drept un istoric

³² „Adevărul”, Anul 47, Nr. 15333, 30 decembrie 1933, p. 5.

³³ „Universul”, Anul 50, Nr. 357, duminică 31 decembrie 1933, p. 1 - 2.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

„improvizat”. Se poate afirma că revolta Elizei Brătianu a fost continuată în articolul din „Universul”:

„Intervenția cu caracter polemic a d-nei Eliza Brătianu în această chestiune este suficient justificată și ea prezintă un interes remarcabil, prin restabilirea unor adevăruri istorice, relative la acțiunea diplomatică a României din 1914 - 1919, în general, și a rolului covârșitor ce l-a avut Ion I. C. Brătianu, în desfășurarea acestei acțiuni, în particular”³⁶.

Eliza Brătianu a demontat opiniile expuse în carte, privitoare la acțiunile diplomatice și militare ale României din timpul Marelui Război. În intervențiile lor, jurnaliștii români au preluat temele comentate în carte: neutralitatea; a tratatele secrete; ofensiva lui Brusilov și intrarea României în acțiune; chestiunea Banatului și acțiunile lui Take Ionescu, Consiliul suprem și politica lui Brătianu, apoi erorile regăsite, deopotrivă cu calomniile adresate României la intrarea în război – „triumfătoarea prostie”³⁷.

Referitor la momentul neutralității, Harold Nicolson a încercat expunerea pozițiilor divergente ale celor doi politicieni – Ion I. C. Brătianu și Take Ionescu. Eliza Brătianu a susținut că, în realitate, Take Ionescu s-a pronunțat el însuși pentru neutralitate în Consiliul de Coroană de la Sinaia, din 3 august 1914 și nu pentru o „intervenție imediată alături de Înțelegeră”, iar Ion I. C. Brătianu ar fi susținut ignorarea tratatului cu Puterile Centrale, căci „neutralitatea a fost o soluție tranzacțională din cauza divergențelor de păreri ale șefilor politici”, scrisese Harold Nicolson. Viziunea premierului Brătianu, acceptată de clasa politică, a fost cea conform căreia: „România își va apăra teritoriul său”.

Interpretarea lui Harold Nicolson despre neutralitate era aceea a unei soluții tranzacționale între liderii politici români. Eliza Brătianu a adus clarificări, afirmând că Regele Carol, „plasat, totuși, mai bine decât d. Nicolson în pădurile de pini de la Sinaia (care sunt păduri de brad)”, a declarat în seara Consiliului de Coroană: „Dumnezeu m-a cruțat de dureroasa datorie de a mă erija în arbitru, deoarece toți consilierii mei au fost de acord”³⁸.

³⁶ *Ibidem.*

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ *Ibidem.*

Despre tratatele încheiate în timpul războiului, opiniile lui Harold Nicolson au fost „foarte ciudate”, cum că tratatele secrete cu aliații „actuali” și „potențiali” „au constituit principalele dificultăți care restrângeau libertatea de acțiune la Conferința Păcii”. Termenii prin care a caracterizat negocierile sună impropriu unei abordări diplomatice. Comentând Tratatul de la Londra, din aprilie 1915, dintre Marea Britanie și Italia, amintea: „Noi am corupt Italia și am făcut-o să dezerteze din Tripla Alianță, ca astfel să adere la cauza Puterilor occidentale”. Riposta Elizei Brătianu a fost promptă: „Niciun cuvânt de drepturile naționale ale Italiei asupra teritoriilor ce aparțineau Austro-Ungariei”. În articol este apreciată sublinierea făcută cu „fină ironie” de către autoare. De asemenea, Tratatul din 4 august 1916, dintre România și Aliați, a provocat alte comentarii injuste ale lui Harold Nicolson, după cum urmează: „România a cerut pentru intervenția sa un preț care nu era modest”. Cum era de așteptat, Eliza Brătianu nu putea accepta abordarea mercantilă a unei chestiuni atât de importante pentru devenirea istorică a poporului român:

„Dreptul unui popor de a aspira să înfăptuiască unitatea sa națională nu poate fi nici modest, nici nemodest. Era un drept – fără adjectiv. Era un drept; era o datorie pentru românii din regat – care nu reprezentau decât jumătate din poporul român – să se unească cu cealaltă jumătate, cu românii, care populau Transilvania, Bucovina, până la Nistru și Banatul până la Tisa. Acestea nu sunt teritorii, ci suflete românești, pe care le cereau românii”³⁹.

Eliza Brătianu a adus precizări și în privința momentului intrării României în război. Harold Nicolson afirmase despre context că a fost menținută expectativa timp de doi ani de către Brătianu, până când ofensiva generalului Brusilov, din iunie 1916, l-a convins să acționeze. Eliza Brătianu a amintit că lucrurile stăteau cu totul altfel, deoarece negocierile durau de doi ani, iar campania condusă de Brusilov, oprită încă din august 1916, nu a fost suficientă pentru decizia intrării în război. Ceea ce a determinat data beligeranței României a fost acceptarea tardivă de către Aliați a condițiilor românești. Din perspectiva Aliaților, în procesul negocierilor a contat situația operațiilor fronturilor, precum: atacurile Germaniei de la Verdun, din februarie 1916; eșecul atacurilor engleze de pe Somme, din vara anului 1916 și rezultatul slab al ofensivei locale italiene.

³⁹ *Ibidem.*

Sintagma „triumfătoarea prostie”, uzată de către Harold Nicolson pentru caracterizarea intrării României în război⁴⁰, face parte din același registru al calomniei, regăsite la William Martin, care, pentru același moment istoric, caracteriza poporul român, drept „molâu”, „amorf”⁴¹.

Critica jurnaliștilor de la „Universul”, în privința lui William Martin, trimitea spre alegerea și cercetarea izvoarelor istorice, a analizării împrejurărilor războiului și perspectivei superficiale adoptate. „Întemeiată pe o informație incompletă și unilaterală” (...) încercarea aceasta de sinteză istorică asupra războiului – judecat prin oamenii lui – nu pare a înfrunța cu siguranță de sine, critica cea dreaptă și bine informată care i-ar sta împotriva”⁴². Acuzele autorului William Martin erau cât se poate de grave. Acesta inducea ideea că intrarea României în război a fost datorată calculului orgolios al premierului Brătianu, conform căruia, „toți oamenii care l-ar fi putut vătăma erau pentru război”. De asemenea, jurnalistul elvețian afirmase că regimul Brătianu fusese o „dictatură, abia mascată de forme constituționale”⁴³. Informațiile acestea s-ar fi dorit să fie supuse „memoriei – și dacă exigența nu e prea mare – chiar și reflecției” lui William Martin. Căci astfel, „marile porunci ale Istoriei” erau reduse la proporții meschine impuse lui Ion I. C. Brătianu și generației sale, care au trăit în visul unității naționale, pornit „din înălțimea rostului nostru de mâine, ca neam”⁴⁴.

Replica Elizei Brătianu față de William Martin fusese pomptă:

„«Amorf» nu poate fi un popor a cărui viață a fost o lungă și răbdătoare luptă împotriva adversităților și greutăților de tot felul, de-a lungul cărora și împotriva cărora el și-a păstrat neștirbită acea unitate de năzuințe și de grai, unitate pe care, poate, ar căuta-o zadarnic cineva aiurea; și niciodată nu a fost încă și mai puțin amorf decât în ziua în care, în fața lui, se ridica cea mai mare problemă a viitorului acestui popor”⁴⁵.

Optica injurioasă asupra episodului intrării României în război s-a regăsit și la Harold Nicolson:

⁴⁰ „Universul”, Anul 50, Nr. 357, duminică 31 decembrie 1933, p. 1 - 2.

⁴¹ William Martin, *op. cit.*, p. 177.

⁴² „Universul”, *op. cit.*

⁴³ William Martin, *op. cit.*, 176.

⁴⁴ „Universul”, *op. cit.*

⁴⁵ „Universul”, Anul 47, Nr. 220, marți 24 septembrie 1929, p. 3.

„La 27 august, România intră în război. Cu o triumfătoare prostie ea înaintează în Transilvania. Riposta Puterilor Centrale fu aspră. Germanii intră în București. Armata română se retrase în Moldova și sub conducerea generalului Berthelot menține o defensivă curajoasă. Revoluția rusă distruge orice speranță de rezistență. D. Brătianu a încercat zadarnic să obțină din partea Aliților consimțământul lor ca să se degajeze de obligațiunile art. V; el fu silit să semneze un armistițiu și la 7 mai, anul următor (1918), pacea separată de la București”⁴⁶.

Pentru a-și susține apărarea, Eliza Brătianu a citat din cartea generalului Erich Ludendorff, care în *Amintirile* sale a recunoscut importanța participării României în război și faptul că intrarea trupelor române în Transilvania a determinat Germania să ia măsuri defensive imediate, precum: retragerea a numeroase divizii de pe frontul occidental, suspendarea ofensivei de la Verdun, apoi pregătirea ofensivei contra României, cu diviziile din Occident. Comentariul Elizei Brătianu a fost formulat ironic, spre a sublinia injustețea calificativelor lui Harold Nicoson: „Iată ce spune fostul inamic, în persoana incompetentă a șefului marelui stat major german”, despre importanța ofensivei românești în Transilvania, pe când aliata, Anglia, prin glasul secretarului de ambasadă, casa a III-a, persoană „competentă”, a calificat aceeași ofensivă „triumfătoare prostie”⁴⁷.

Alte inexactități înaintate de către Harold Nicolson și corectate de către Eliza Brătianu s-au referit la armistițiul de pe frontul român, pe care Ion I. C. Brătianu l-ar fi încheiat fără consimțământul Aliților, iar la 7 mai 1918, semnând pacea separată; în realitate, armistițiul fusese încheiat la 9 decembrie 1917, cu consimțământul Aliților, la Iași, în schimb Tratatul de pace de la București, din 7 mai 1918, nu fusese semnat de către Ion I. C. Brătianu, deoarece demisionase la 28 ianuarie 1918, iar documentul nici nu fusese ratificat de către Regele Ferdinand. Eliza Brătianu disprețuiește ignorarea faptelor istorice, considerând că dubla calitate a lui Harold Nicolson, de fiu al lui Artur Nicolson și diplomat englez, ar fi impus responsabilitate în momentul scrierii: „Această dublă calitate nu-l obligă să scrie”⁴⁸.

⁴⁶ „Universul”, Anul 50, Nr. 357, duminică 31 decembrie 1933, p. 1 - 2.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

Când a fost pusă în discuție cea de-a doua declarație de război a României și faptul că ar fi fost repudiat Tratatul de la București, cu motivația încălcării de către Germania, Eliza Brătianu a precizat că în textul declarației nu era invocat tratatul respectiv, ci se amintea de construirea unor baterii în teritoriul ocupat, împotriva cărui fapt a protestat România. Luarea de poziție a Elizei Brătianu se referea la imprudența lui Harold Nicolson de a evoca obligațiile României, care ar fi impus neîncheierea păcii separate. Însă nu erau stipulate în capitol și angajamentele luate de Aliați, în anul 1916, cu ofensiva la Salonic deodată cu cea a armatei române sau de Rusia, care a încheiat prima pace separată cu Puterile Centrale; nici de declarația președintelui francez – Raymond Poincaré, pe care a reprodus-o, și în care se recunoștea că Rusia a trădat România, creându-se un gol imens pe frontul oriental, care a provocat „un dezechilibru enorm” de forțe, răpind României orice posibilitate de a întrebuița forțele sale armate.

În legătură cu valabilitatea tratatului din august 1916 și aspectele juridice ale acestuia, invocate de către Harold Nicolson, retorica Elizei Brătianu făcea apel la logică, nefiind specialist în legislație: „Mărturisesc că îmi vine greu să cred că dreptul permite celor mari să se lepede de obligațiunile lor și că, constrâng pe cei mici – fie chiar cu prețul vieții lor – ca să le ție pe ale lor”⁴⁹. În privința acestui aspect, afirmațiile nu au fost puse pe seama ignoranței, ci a unor interese politice, legate de recunoașterea drepturilor românești la intrarea României în război și asumarea acestui fapt prin semnătura pe tratatele de alianță, în anul 1916. Harold Nicolson, după ce a evocat exigențele lui Ion I. C. Brătianu referitoare la valabilitatea tratatului secret din august 1916, prin care se reclama Transilvania și Banatul. De asemenea, premierul revendica „egalitatea de tratament cu reprezentanții marilor puteri”. Harold Nicolson a susținut că marile puteri nu apreciaseră niciuna din respectivele pretenții românești:

„Transilvania și Bucovina care aparțineau inamicului, îi interesa puțin. Dar Banatul, reclamat pe dreptate de iugoslavi, îi interesa teribil. În plus, ideea că România și Brătianu, mai ales, aspirau la statutul unei mari puteri, era o agonie pentru sufletele lor. Ei demonstrară în mod clar d-lui Brătianu că încheind o pace separată cu Germania în mai 1918, România violase art. 5 din Tratatul original din august 1916 și prin aceasta tratatul era nul”⁵⁰.

⁴⁹ *Ibidem.*

⁵⁰ *Ibidem.*

Opiniile lui Harold Nicolson au determinat-o pe Eliza Brătianu să construiască un adevărat rechizitoriu ideatic:

„Fost-a aceasta o atât de mare suferință pentru cei mari, că li se aminteau angajamentele lor, pentru ca d. Nicolson să o califice de agonie? Și să poată, oare, reproșa lui Brătianu că le-a cauzat-o? Într-adevăr, nu se putea ierta lui Brătianu că vroia să demonstreze că România nu-și violase angajamentele, dar că tocmai aliații sau cel puțin unii dintre dâșii erau aceia care nu și le ținuseră pe ale lor. Se afecta credința că Brătianu revendica egalitatea tratamentelor cu reprezentanții cosignatarilor tratatului din 1916 pentru a aspira la statutul unei mari puteri, pe când el nu voia decât să evite țării sale reeditarea umilințelor tratatului de la Berlin, despre care cu un sentiment cu totul filial păstrase amintirea. Brătianu nu se gândea să placă, ci să apere drepturile României și să salvgardeze suveranitatea țării sale, atinsă prin tratatul minorităților, tratat prin care hitlerismul de astăzi îl subliniază cu o atât de frumoasă ironie”⁵¹.

Din nefericire, îndârjirea sa în apărarea cauzei românești este umbrită de această ultimă frază referitoare la minorități. Este de neînțeles, totuși, că Eliza Brătianu, dispunând de cunoștințe istorice și politice complexe, nu a prevăzut realul pericol reprezentat de ideologiile extremiste, respectiv hitlerismul, mai ales în contextul morții premierului Ion Gheorghe Duca. Chiar dacă textul a fost scris înainte de eveniment, nuanța cinică a exprimării nu poate fi justificată prin nedreptățile impuse României de către Marile Puteri, invocate anterior.

În continuare, în replica sa, a remarcat antipatia autorului Harold Nicolson la adresa lui Ion I. C. Brătianu, în opoziție cu simpatia manifestată față de Take Ionescu, plasat în galeria politicianilor de anvergură europeană:

„D. Take Ionescu era un om de discernământ european. El prevăzuse din capul locului care va fi atitudinea conferinței și că împotriva acestei atitudini juridicește justificate, era inutil să se protesteze. În noiembrie el alergase la Londra și la Paris și reușise cu ajutorul d-lui Venizelos a negocia cu

⁵¹ *Ibidem*; („Il ne songeait pas à plaie, mais à défendre les droits de la Roumanie et à sauvegarder la souveraineté de son pays, atteinte par le traité des minorités, traité que le hitlérisme d’aujourd’hui souligne d’une si belle ironie”. – Elise I. Brătianu, *Compte-rendu...*, p. 17.)

d. Pašić o linie de frontieră foarte rezonabilă, care împărțea Banatul între România și Iugoslavia⁵².

Ideea pledată de redacția „Universului” era ca „adevărul istoric să fie restabilit”, fără operarea cu „opiniuni preconceptionale”. În acest sens, se admitea că reevaluările procesului de pace nu puteau ignora contextul internațional dificil. Atmosfera defavorabilă României, de la începutul Conferinței de Pace de la Paris fusese cauzată de pretenția Americii de a nu lua în considerație tratatele secrete încheiate de Aliați fără consimțământul său, precum și de revendicările Serbiei asupra Banatului. Take Ionescu percepușese acea stare de spirit și deși nu avusese o calitate oficială, se angajase în discuții cu prim-ministrul Nikola Pašić, gândindu-se că putea exista o altă cale de soluționare a diferendelor cu Serbia decât înțelegerea directă, bazată pe formule tranzacționale sau dintr-un arbitraj. Take Ionescu, „însuflețit de cele mai bune sentimente și călăuzit de simțul său politic remarcabil”, a angajat discuții teoretice în chestiunea Banatului, cu Nikola Pašić, cu premierul Greciei – Eleftherios Venizelos, precum și cu ministrul englez – Arthur James Balfour. În urma respectivelor discuții, obținuse ca sârbii să renunțe la pretențiile teritoriale exagerate, admitând ca linia de cale ferată Timișoara – Baziaș, cu o rază mai mare spre Vest, să fie atribuită României, cu Biserica Albă și Vârșețul, până la Alibunar. Inițial, delegații englezi fuseseră de acord cu această linie de frontieră. Prin această soluție, Take Ionescu urmărise mai întâi concilierea cu sârbii, apoi formarea unei alianțe din care să facă parte: România, Cehoslovacia, Polonia, Iugoslavia și Grecia. Strategia lui Take Ionescu urmărea evitarea conflictelor cu Serbia și dezacordurile cu Aliații, situație care ar fi îngreunat discuțiile de la Conferința Păcii.

În *Memoriile* sale, Eliza Brătianu și-a reevaluat atitudinea față de Take Ionescu, recunoscându-i serviciile aduse țării, în special în cadrul alianței Mica Înțelegere:

„Dacă am înfierat ținuta sa în timpul Conferinței Păcii și am fost nevoită să o fac – căci nu puteam admite publicarea de către străini a unor inexactități – din aceste pagini sunt decisă să elimin tot ceea ce ar putea răni sau întuneca amintirea unui om care a adus mari servicii patriei, și-l voi

⁵² *Ibidem*.

zugrăvi așa cum mi se înfățișa atunci, împăciuitor, strălucit și generos față de prieteni și chiar față de adversari”⁵³.

În finalul depoziției, Eliza Brătianu a întărit argumentele în favoarea contribuției soțului său la Consiliul Suprem al Păcii, despre care Harold Nicolson afirmase că fusese un delegat cu totul „antipatic”.

„Totuși delegatul României și numai el a făcut să se recunoască încă din 1916 dreptul poporului român la unitatea sa. Și totuși erau la Paris oameni care se credeau obligați să respecte spiritul unui tratat semnat cu dâșii. Motive personale nu ar fi fost suficiente pentru a decide de soarta cauzei românești. Doar tenacitatea lui Brătianu și credința lui în dreptatea cauzei țării sale au făcut să triumfe această cauză”⁵⁴.

Eliza Brătianu a subliniat încă un aspect important al realității – România ocupa efectiv, în 1919, teritoriile locuite totdeauna de români: „O armată română în mijlocul românilor! Oare fulgerile Consiliului Suprem ar fi fost suficiente pentru a o goni?”⁵⁵ Însă, Harold Nicolson considera că România obținuse tot „și mai mult decât tot”⁵⁶.

Prin urmare, era de înțeles mâhnirea Elizei Brătianu în raport cu viziunea tranzacțională a fostului diplomat britanic, Harold Nicolson asupra recunoașterii dreptului istoric de unire a românilor.

Presa din România a apreciat și susținut „Raportul” public al Elizei Brătianu de combatere a tezei defavoabile României, românilor și lui Ion I. C. Brătianu, prezentată în cartea *Peacemaking 1919*, de către Harold Nicolson – un personaj cunoscut în procesul de restabilire a păcii europene de la Paris, după Marele Război.

Cum contextul internațional era deja tulbure, marcat de criza economică și escaladarea curentelor ideologice extremiste, în presa străină nu s-au resimțit ecouri ale acestui demers reparatoriu.

⁵³ Eliza Brătianu, *Memorii*, București, Editura Istoria Artei, 2015, p. 70.

⁵⁴ „Universul”, Anul 50, Nr. 357, duminică 31 decembrie 1933, p. 1-2.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

Eliza Brătianu (1870 - 1957), născută Știrbei, prin educația primită, ca nepoată de domnitor⁵⁷, apoi din calitate de văduvă a lui Ion I. C. Brătianu – prim-ministrul României în timpul Primului Război Mondial și al Marii Uniri, nu a prețuit să-și folosească timpul, cunoștințele, energia și inteligența în scopul cunoașterii adevărului istoric de către generațiile viitoare, a cinstitii memoriei soțului său și glorificarea eroilor patriei.

Delia BĂLĂICAN
Biblioteca Academiei Române

⁵⁷ Elisa Brătianu, *op. cit.*, p. 4, p. 10 - 11, Barbu D. Bibescu Știrbei - domn al Țării Românești (1849 - 1853; 1854 - 1856).